

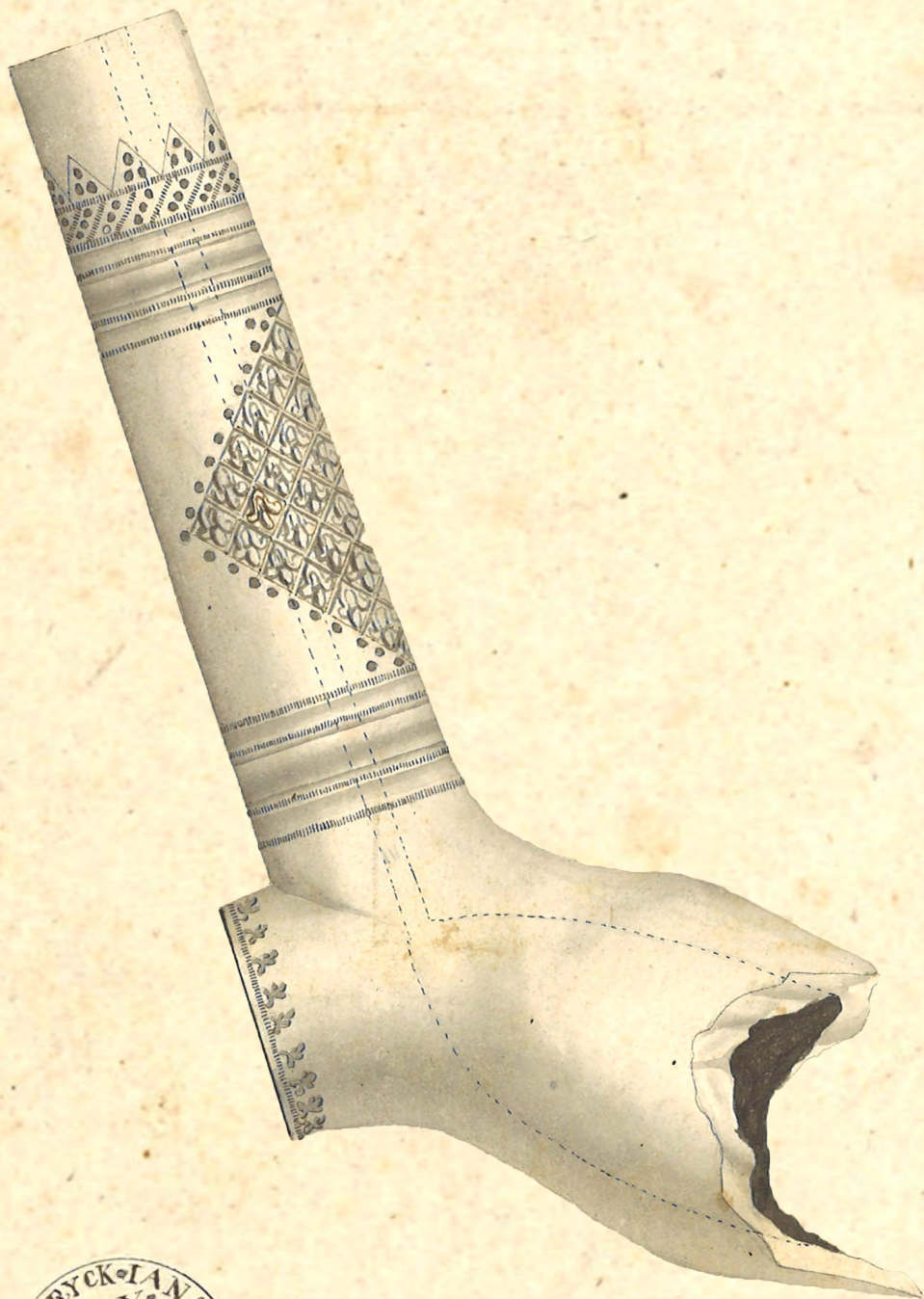
PKN

Stichting voor
onderzoek
historische
tabakspijpen

Jaarboek 2019

Redactie:
Bert van der Lingen
Ewout Korpershoek

*Aftekening naar de natuurlijke grootte van eenen
Heenen-pijp, gevonden op den 16 Augustus 1821 in de
Alkmaarder Vaart of Regende Perceel van de Grootte
Kanaalwerken, op de diepte van 13 Voet onder A.*

JAARBOEK 2019

PKN

Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen
Jaarboek 2019

Redactie: Bert van der Lingen en Ewout Korpershoek

Uitgave: Stichting PKN, Leiden
www.tabakspijp.nl
info@tabakspijp.nl

Redactie: Bert van der Lingen
English summaries: Bert van der Lingen en Kath Adams (correcties)
Lay-out: Ewout Korpershoek

Druk: DPN Weurt

Voorzijde omslag: Tekening van de presentatiepijp gevonden in de Alkmaarder Vaart in 1821.
Collectie Museum Gouda, inv.nr. 52.167.

Achterzijde omslag: Pijp met een omgekeerd afgebeelde man met baard in een lange jas. Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

ISBN: 978-90-830114-0-0

© PKN. Overname van artikelen of illustraties is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie. Auteurs zijn verantwoordelijk voor hun bijdragen.

Inhoud

Voorwoord	7
Van Alkmaarder Vaart naar Rijksmuseum. Een presentatiepijp uit 1661 opnieuw boven water Bert van der Lingen	9
Een vroeg zeventiende eeuwse presentatiepijp met gestempelde bloemmotieven Bert van der Lingen	19
Een pijpje roken in het mooiste kamp ter wereld. De klei pijpen van Camp d'Utrecht, Austerlitz (gemeente Zeist), 1804-1808 Jos Bazelmans en Michiel Purmer	23
Twee vondstgroepen van klei pijpen uit Middelburg Bert van der Lingen	37
Een maçonnieke sigarenpijp uit de 18e eeuw Bert van der Lingen en Ruud Stam	49
Een bijzondere groep pijpen. Meer vragen dan antwoorden Ruud Stam	55
Les Fleurs animees, een pijp met een verhaal Arthur van Esveld	61
Franse klei pijpen met vonkenvangers en deksels Arthur van Esveld	67
Klei pijpen van Jacobs Arijsz. Danens en het Tabakscollege van koning Frederik Willem I van Pruisen in kasteel Königs Wusterhausen Bert van der Lingen	77
Frederik de Grote (Frederik II) van Pruisen, zijn invoerbepalingen op Hollandse pijpen en een bijzondere pijp met een portret Ruud Stam	87
Bordollo pijpen met spreuken en verwijzingen voor de Nederlandse markt Jan van Oostveen en Ruud Stam	93
Weckmänner Ruud Stam	101
Tweede aanvulling op 'Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw' Ruud Stam	119
De gildekist van het Goudse pijpenmakersgilde Bert van der Lingen	125
Botters en afwerksetjes van tremsters Bert van der Lingen	131
Een uit vroom hout gesneden tabakspot Ruud Stam	141
English summaries	145

Voorwoord

Dank zij de inzet van enthousiaste vrijwilligers, donateurs en auteurs kan ook dit jaar weer een fraai full colour jaarboek verschijnen met bijzondere en opvallende Nederlandse bodemvondsten. Speciale dank gaat ook uit naar diverse privé personen en musea die materiaal beschikbaar hebben gesteld voor onderzoek en publicatie. Naast bodemvondsten hebben we dit jaar ook weer diverse artikelen over de pijpenindustrie in de ons omringende landen en historische voorwerpen die te maken hebben met de fabricage en het gebruik van pijp en tabak.

Het jaarboek begint met vondsten uit Nederlandse bodem, waaronder een tweetal **bijzondere presentatiepijpen**. De eerste komt uit de vroege 17e eeuw en de tweede is een uniek exemplaar uit 1661, die teruggevonden is in het Rijksmuseum en nu gepresenteerd wordt met een 19e eeuwse tekening van deze pijp. Verder worden de **kleipijpen van het militaire Camp d'Utrecht (Austerlitz)** besproken en vergeleken met het eerder in ons jaarboek verschenen materiaal van het Kamp bij Oirschot. Twee oude vondstgroepen van **kleipijpen uit Middelburg** geven enig inzicht in de daar gebruikte kleipijpen en hun herkomst.

Complete kleipijpen komen eveneens aan bod, waaronder een **unieke sigarenpijp** uit de tweede helft van de 18e eeuw met symbolen van de vrijmetselarij en een groep **bijzondere kleipijpen** met een mogelijk Franse, Belgische of Nederlandse afkomst. Ook uit Frankrijk komt de fraai versierde **Gambierpijp 'Les Fleurs animées'** en een groep **kleipijpen met vonkenvangers en deksels**.

In Duitsland zijn bij kasteel Königs Wusterhausen van **koning Frederik Willem I van Pruisen**, 18e eeuwse pijpen van **Jacob Arijsz. Danens** uit Gouda gevonden. Ook het bekende **Tabakcollege** van de koning komt in dit artikel aan bod. Zijn zoon **Frederik II van Pruisen** had grote invloed op de export van Goudse pijpen. Door **invoerbepalingen op Hollandse pijpen** steunde en beschermde hij de eigen pijpenfabrieken.

Aan het eind van de 19e eeuw worden in Duitsland bij **Bordollo** gietpijpen **met spreuken** voor de Nederlandse markt gemaakt en mogelijk verschijnen in Duitsland dan ook de **Weckmänner**, koeken met kleipijpen die tussen Sint Maarten en Sint Nicolaas worden verkocht.

Voor het eerst wordt ook de fraai beschilderde **kist van het Goudse pijpenmakersgilde** in Museum Gouda in detail getoond en verder wordt nog een bijzondere collectie bidders en **afwerksetjes van tremsters** uit de Goedewaagen fabriek afgebeeld en besproken. Als laatste komen tabacologische voorwerpen aan bod in een tweede aanvulling op **miniatuur pijpenrekjes** uit de 20e eeuw en een bijdrage over een **tabakspot** gemaakt van het hout van een afgebroken preekstoel uit de 17e eeuw.

Wij wensen u veel lees- en kijkplezier in het Jaarboek 2019 van de PKN, 'Stichting voor onderzoek historische tabakspijpen'.

Bert van der Lingen

De gildekist van het Goudse pijpenmakersgilde (1773)

Bert van der Lingen

Een pronkstuk van het Museum Gouda is een beschilderde eikenhouten gildekist van het Goudse pijpenmakersgilde.¹ De kist heeft een scharnierend deksel, ijzeren beslag en twee ijzeren handvatten. De afmetingen zijn 79 x 118.5 x 57 centimeter. Aan de voorzijde bevinden zich twee sleutelgaten voor twee verschillende sleutels.

Verwerving van de gildekist

De sleutels werden bewaard door twee verschillende personen, waardoor de kist altijd in bijzijn van een tweede persoon moest worden geopend. De kist stond in de gildekamer van de herberg het 'Herthuys' aan de Markt waar het bestuur van het pijpenmakersgilde bijeen kwam om te vergaderen. Er werden onder meer gildepapieren, financiën en gildebrieven in bewaard. In dezelfde kamer hing ook het merkenbord met daarop ge-

schilderd de in gebruik zijnde pijpenmakersmerken. Tijdens de Franse overheersing werden in 1798 de gilden opgeheven maar het duurde tot 1812 voordat het pijpenmakersgilde officieel als opgeheven werd beschouwd. Het oude gildereglement bleef ondertussen van kracht. In 1814 werd bij Koninklijk Besluit het 'Reglement op de pijpenfabrieken en de pijpenhandel binnen de stad Gouda' uitgevaardigd omdat er behoefte bleef bestaan aan een pijpenmakersorganisatie. Het reglement was vrijwel gelijk aan de voorgaande gildebrief. Het toezicht op de handhaving hiervan gebeurde door de 'Commissarissen over de pijpenfabrieken en de pijpenhandel'. Dit bestuur bestond uit een zestal personen die dezelfde taken als het voormalige gildebestuur uitvoerden.² De commissarissen ontbonden de vereniging in 1911. Het merkenbord en de gildekist stonden toen in café De Harmonie aan de Markt waar de commissarissen vergaderden. In 1911 werden deze voorwerpen aan het museum overgedragen.³ Aan de binnenzijde van de kist staan de signatuur van C. van der Poll, het jaartal 1869 en de namen J. de Gidts, P. Goedewaagen, J. van Balen, G. C. van der Want, C. J. C. Prince en H. van Rijst.⁴ In ieder geval De Gidts, Goedewaagen, Van Balen en Van der Want waren in de jaren zeventig van de negentiende eeuw commissarissen over de pijpenfabrieken en de pijpenhandel. Het is niet bekend ter gelegenheid waarvan de namen en het jaartal in de kist zijn aangebracht.

Volgens Dirks was er in 1878 al 'een gildekist der Pijpmakers en een houten bord, waarop de fabrieksmerken zijn geschilderd' in de museumcollectie opgenomen.⁵ Waarschijnlijk had het gildebestuur die bij de opening

Afb. 1. De pijpenmakersgilde kist, 1773. Collectie Museum Gouda, inv.nr. 00850, foto Hans Vogels.

van het museum tijdelijk in bruikleen afgestaan want in de catalogus van het Stedelijk Museum te Gouda uit 1885 werden ze niet meer genoemd.

De beschildering

Op de buitenzijde van de kist is de oorspronkelijke beschildering uit 1773 nog aanwezig. De kist is mogelijk ouder maar zal bij belangrijke bestuurswisselingen overgeschilderd zijn. Langs de bovenrand aan de voorzijde zijn lambrekijns met kwasten in blauw aangebracht en daaronder in het midden het gekroonde wapen van Gouda binnen een doornenkrans met twee klimmende leeuwen en de tekst: 'Pijpenmakers gilde kist 1773'. Aan weerszijden staan drie wapenschilden. Aan de linkerkant die van de pijpenmakersbazen Andries Brem, Willem de Jong en Teunis Brammert en rechts Jan Puyt, Janis de Liefde⁶ en Jan Boms.

Zowel Teunis Brammert als Janis/Joris de Liefde zaten in 1773 voor het laatst in het gildebestuur. Willem de Jong stopte in 1776 en Jan Puyt een jaar later. Jan Boms en Andries Brem gingen door tot 1784 en 1790.⁷ Op een merkenbord dat in 1776, drie jaar na de gildekist, werd overgeschilderd, zien we dat Jan Puyt en Andries Brem 'overluijden' (overlieden) waren en Willem de Jong, Jan van der Dus, Jan Boms en Jacob Bos 'dekens'.⁸ Vier van deze namen staan ook op de gildekist.

Andries Brem (afb. 2) was als zelfstandig pijpenmaker werkzaam in de periode 1759-1819. Hij had zijn proef afgelegd met het merk K ongekroond (1759-1819). In 1795 was hij kort eigenaar van de A gekroond en verkreeg in de negentiende eeuw het merk PB ongekroond (1801-1819).⁹ Brem was twintig jaar lang gildebestuurder (1770-1790).¹⁰ Volgens het merkenbord van 1776 was hij in dat jaar 'overluyde'.¹¹

Willem de Jong (afb. 3) was als pijpenmaker werkzaam in de periode 1748-1795 met de merken ruiter te paard (1748-1795) en SB ongekroond (1795-1795).¹² Hij was gildebestuurder in de periode 1758-1766 en in 1770-1776.¹³ In 1776 was De Jong deken van het gilde.

Teunis Brammert (afb. 4) was eigenaar van de merken AP monogram (1762-1774) en 62 gekroond (1772-1775) die hij van Pieter van der Staal huurde. Brammert was werkzaam in de periode 1762-1775.¹⁴ In 1772 en 1773 zat hij in het gildebestuur.¹⁵

Jan Puyt (afb. 5) werkzaam 1738-1778, had de merken bijl gekroond (1738-1756) en daarna in huur van Jan de Vriend (1756-1763) en trompetter (1769-1778).¹⁶ In de jaren 1745, 1746, 1749-1759 en 1767-1777 was Puyt gildebestuurder.¹⁷ In 1776 was hij 'overluyde'.

Janis (Joris) de Liefde (afb. 6) was werkzaam 1749-1799 met de merken 29 gekroond (1749-1750), schaatsrijder (1750-1799) en man in de boot (1761-1799).¹⁸ In 1761, 1762 en de jaren 1767-1773 was hij gildebestuurder.¹⁹

Jan Boms (afb. 7) was als zelfstandig pijpenmaker werkzaam in de periode 1753-1792 met de merken hond in de pot (1753-1759) en TD gekroond (1759-1792).²⁰ Boms was gildebestuurder in de jaren 1770-1784²¹ en in 1776 was hij deken.

De gereedschappen op de wapenschilden

Op de wapens werden gereedschappen afgebeeld die gebruikt werden bij het afwerken van de pijpen. Hieronder volgen de namen van de gildebestuurders (pijpenmakersbazen) met het bij hun naam afgebeelde gereedschap en de functie hiervan. Tussen haakjes (cursief) is ook de

Afb. 2, 3 en 4. De wapens van Andries Brem, Willem de Jong en Teunis Brammert. Foto's Hans Vogels.

Afb. 5, 6 en 7. De wapens van Jan Puyt, Janis de Liefde en Jan Boms. Foto's Hans Vogels.

benaming opgenomen die Bloys van Treslong Prins in 1918 aan deze voorwerpen gaf.²² Hieruit blijkt dat hij geen contact heeft gehad met de toen nog werkzame pijpenfabrieken om deze namen te verifiëren.

Twee gekruiste pijpen op het wapen van Andries Brem (2 gekruiste pijpen, de koppen naar beneden). Op het eerste wapenschild staan de producten van de pijpenmakers, die hier zijn afgebeeld als twee gekruiste pijpen. Bij een vermoedelijke ketelhoogte van 4,8 centimeter hebben de afgebeelde pijpen een steellengte van circa 18 centimeter en behoren tot de korte soort van een betere kwaliteit.

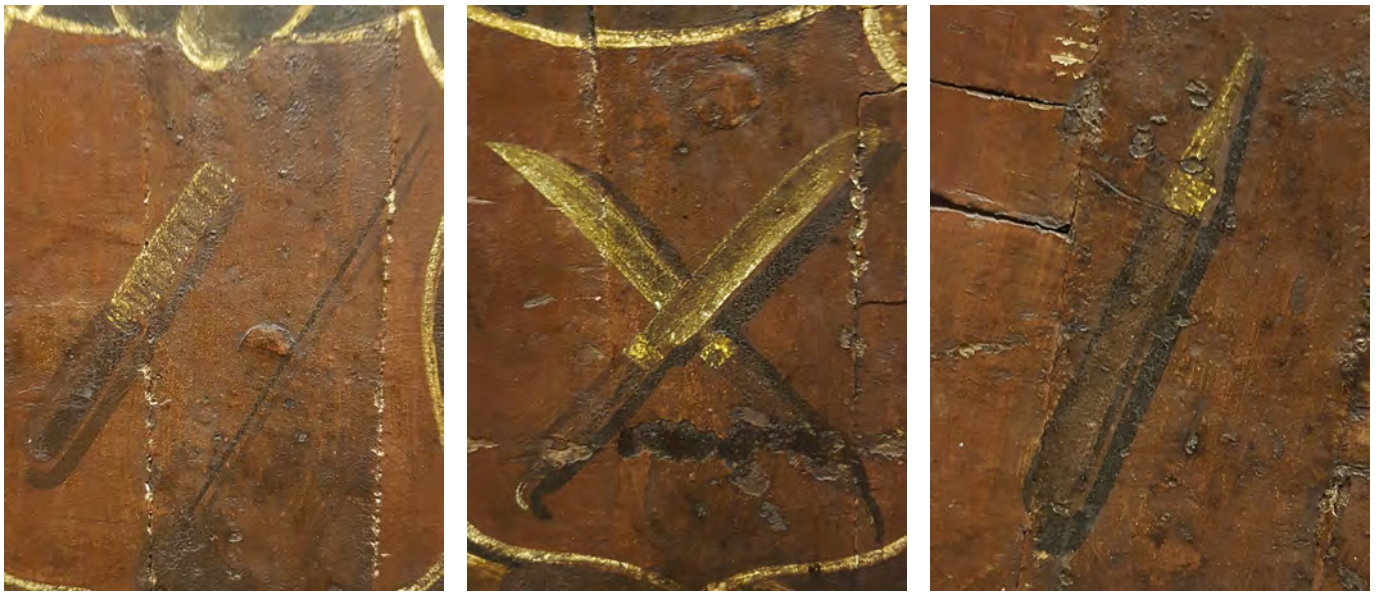
Tot 1770 was in Gouda ook het pijpenmakersmerk kruispijp gekroond in gebruik. Bij dit merk wijzen de

koppen naar boven. Mogelijk zijn de koppen van de pijpen op de gildekist met opzet naar beneden afgebeeld om verwarring met het toenmalige merk uit te sluiten.

Twee gekruiste smojers op het wapen van Willem de Jong (2 gekruiste haken (vorm knoophaken)). Twee gekruiste 'smojers' of 'smoeijzers' met houten handvaten. Met deze sikkelvormige ijzers werden de vormnaden van de ketel glad gestreken en met de houten zijkant van de smojer werd de steel gladgestreken.²³ De opening van de sikkelvormige haken op de afbeelding lijkt vrij smal te zijn. Dit gereedschap kan daarom ook speciaal bedoeld zijn voor het gladmaken van stelen. Een smojer voor de tabaksketel is te vinden op een prent van Diderot uit 1771 (afb.14).

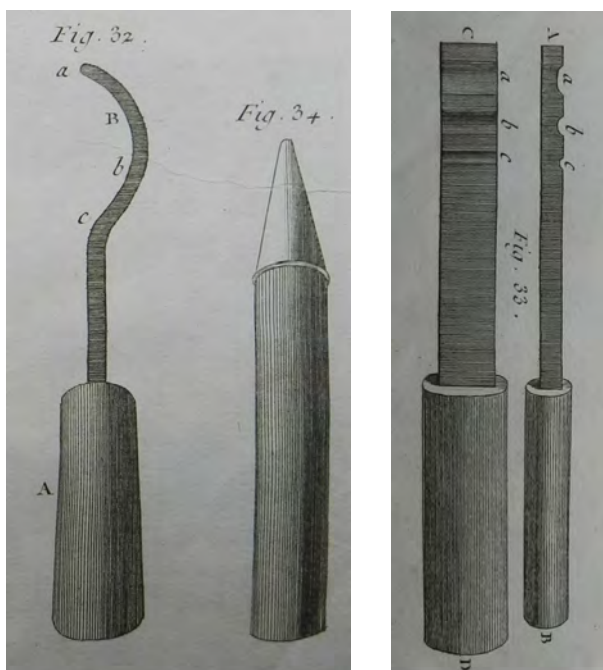
Afb. 8, 9 en 10. Gekruiste pijpen, gekruiste smojers en drie bidders. Foto's Hans Vogels.

Afb. 11, 12 en 13. Steelsmoijer met weijer, gekruiste schenkers en glassteen. Foto's Hans Vogels.

Drie botters op het wapen van Teunis Brammert (3 gouden schijven 2 en 1). Met een botter werd de ketelopening van de pijpenkop afgerond en glad gemaakt door het schijfje er op rond te draaien. Er waren verschillende maten voor de diverse ketelformaten. Botters werden gemaakt van hout en been. Het is niet goed te zien of de botters op de gildekist in het midden een opening hebben. Uit de negentiende eeuw weten we dat botters met een touwtje aan een pijpenkop werden gebonden en in de werkplaats hingen bij de werkbank zodat altijd de juiste botter bij het juiste pijpformaat werd gebruikt (zie elders in dit jaarboek).

Steelsmoijer met weijer of afwerkpen op het wapen van Jan Puyt (schuinlinks naast elkaar een pijpenvormer en een lat?) Links is een rechthoekig metalen gereedschap met groeven en een houten handgreep afgebeeld. Dit lijkt vanwege het massieve uiterlijk en de groeven het meest op een steelsmoijer, een afwerkgereedschap waarmee de steel werd glad gewreven en ook wel gepolijst. Dergelijke gereedschappen zijn bekend uit de Goedewaagen fabriek met meestal één geul aan het uiteinde.²⁴ In Diderot is een steelsmoijer afgebeeld met drie holle geulen van verschillende formaten (afb. 15).²⁵ De steelsmoijer op de gildekist, die uit ongeveer dezelfde periode dateert als die op de prent van Diderot, lijkt meerdere gleuven te hebben. Het is daarom ook mogelijk dat hier een steelstempel is afgebeeld. Hiermee werd op het zwaartepunt van de steel een decoratie gestempeld. Meestal bestond die in deze periode uit raderingen en stippen, eventueel aangevuld met de naam en woonplaats van de pijpenmaker.

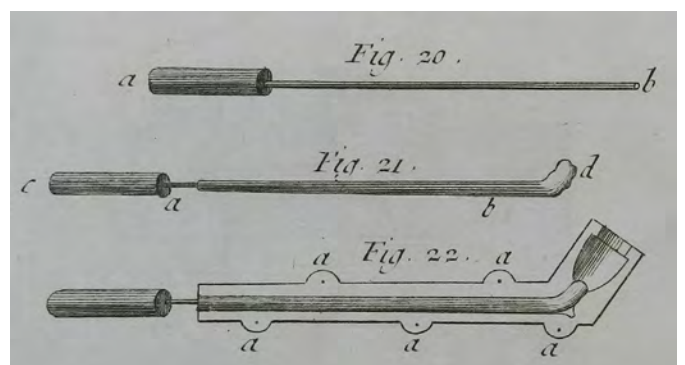

Afb. 14. Schenker en glassteen. Art de faire les pipes, Paris, Diderot & D'Alembert. 1771, p. 207.

Afb. 15. Steelsmoijer. Art de faire les pipes, Paris, Diderot & D'Alembert. 1771, p. 207.

Afb. 16. Weijer en het gebruik van dit gereedschap. Art de faire les pipes, Paris, Diderot & D'Alembert. 1771, p. 207.

Aan de rechterzijde van het wapenschild is een weijer of

een afwerkpen afgebeeld, een dun maar stevig ijzerdraad of pen in een houten handvat waarmee het rookkanaal van de pijp werd aangebracht. De afwerkpen werd bij de lange betere soorten in de steel gestoken tijdens het glazen van de pijp met een agaatsteen. Ook werden pennen in de steel gestoken om kromtrekken tijdens het drogen van de klei te voorkomen.

Twee gekruiste schenkers op het wapen van Janis de Liefde (2 gekruiste messen). Vermoedelijk zijn hier twee gekruiste schenkers afgebeeld: mesjes in een houten handgreep met een metalen montering en aan het uiteinde van de handgreep een sikkelvormig metalen haakje. Als de pijpen uit de persvorm kwamen werden met het haakje de meeste kleiresten op de steelnaden weggestreken. Vervolgens werd met het mes de pijp op een van te voren bepaalde lengte afgesneden. In de latere negentiende en begin twintigste eeuw werden andere schenkers gebruikt. Die hadden een kleiner rechthoekig mesje dat in de lange zijde van de houten handgreep was aangebracht (afb. 17).

Agaatsteen op het wapen van Jan Boms (een pijpenvormer). Afgebeeld is een conisch gevormde agaatsteen in een houten handgreep. De steen werd op zijn plaats gehouden door een metalen montering. Met dit gereedschap werd de pijp, wanneer hij leerdroog was, geglaasd. Hierbij werden de kleideeltjes naar een kant gedrukt waardoor er glanzende strepen ontstonden.

Nawoord

De gereedschappen die op de gildekist zijn geschilderd zijn niet eerder beschreven. Met uitzondering van de gekruiste pijpen zijn alleen afwerkgereedschappen afgebeeld. Het is niet bekend of de gereedschappen op de wapens in de loop der tijd zijn aangepast of veranderd. Ook weten we niet hoe vaak de namen op de kisten werden overgeschilderd. Werde dit jaarlijks gedaan of alleen bij belangrijke bestuurswisselingen? In ieder geval de afgebeelde schenkers zijn anders vormgegeven dan die uit de negentiende eeuw en ook de smoijer en steel-

smoijer zijn van een iets ander type.

Met dank aan Hans Vogels voor de gedetailleerde foto's van de gildekist.

Noten:

- 1 Museum Gouda, inv.nr. 00850.
- 2 Duco, 2003, p. 47-49.
- 3 Duco, 2008. Dit zou ook een jaar later kunnen zijn geweest. Volgens de Goudsche Courant van 3 augustus 1912 werd (dat jaar?) door het museum in bruikleen ontvangen van de Vereniging 'de Pijpeneering binnen Gouda': drie zilveren schilden, een gildekist en een gildebord.
- 4 Met dank aan Hans Vogels, voormalig conservator Museum Gouda.
- 5 Dirks, 1878, p. 248.
- 6 Met Janis de Liefde wordt Joris de Liefde bedoeld. Het is onduidelijk waarom zijn naam als Janis is geschreven. Als het een schrijffout was had het bestuur waarschijnlijk opdracht gegeven de naam over te schilderen. Mogelijk was Janis zijn roepnaam?
- 7 Helders, 1990, p. 48.
- 8 Goudriaan et al, 1996, p. 67.
- 9 Duco, 2003, p. 152, 151 en 156.
- 10 Helders, 1990, p. 48.
- 11 Goudriaan, 1996, p. 67.
- 12 Duco, 2003, p. 135 en 156.
- 13 Helders, 1990, p. 48.
- 14 Duco, 2003, p. 163, 194.
- 15 Helders, 1990, p. 48.
- 16 Duco, 2003, p. 143 en 134.
- 17 Helders, 1990, p. 48.
- 18 Duco, 2003, p. 190, 135 en 135.
- 19 Helders, 1990, p. 48.
- 20 Duco, 2003, p. 130 en 158.
- 21 Helders, 1990, p. 48.
- 22 Bloys van Treslong Prins, 1918, p. 319.
- 23 Duco, 1980, p. 126.
- 24 Duco, 1980, p. 166 en afb. 12 onder.
- 25 Een dergelijk instrument uit de fabriek van de Firma Gebr. Van der Want bevindt zich in het Amsterdam Pipe Museum, Collectienummer APM 14.775.

Literatuur:

- Bloys van Treslong Prins, P.C., 'Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in het Museum te Gouda'. *De Nederlandsche Leeuw*, 36 (1918), p.318-320.
- Dirks, J., 1878. *De Noord-Nederlandsche Gildepenningen, wetenschappelijk en historisch beschreven en afgebeeld*. Verhandelingen uitgegeven door Teyler's Tweede Genootschap. Nieuwe Reeks. Tweede Deel. 1e stuk. Haarlem, De Erven F. Bohn, 1878. P.249
- Duco, 1996. 'De techniek van het pijpmakersbedrijf te Gouda'. (P. Davey, ed.) *The Archaeology of the Clay Tobacco Pipe IV*, BAR International Series 92, Oxford, p.115-178.
- Duco, D.H., 2003. *Merken en merkenrecht van de pijpmakers in Gouda*. Amsterdam.
- Duco, D., 2008. *Zeventig jaar Goudse pijpen in de Goudse musea*. Amsterdam.
- Goudriaan, K. 1996. *De gilden in Gouda*. Zwolle/Gouda.
- Helders, C.H.J. (samensteller), 1990. *Benoemingen van gildebestuurders over de periode 1604-1795* ontleend aan de kamerboeken (ac 1 inv. Nrs. 91-134). NT 1603. Streekarchief Midden-Holland, Gouda.

Afb. 17. Schenker firma De Jong, Gouda. Collectie Ruud Stam, foto Bert van der Lingen.

English summaries

Van Alkmaarder Vaart naar Rijksmuseum. Een presentatiepijp uit 1661 opnieuw boven water / From Alkmaarder Vaart to National Museum. A presentation pipe from 1661 reappeared

Bert van der Lingen

In Gouda Museum an interesting archaeological drawing of a large-format 17th century pipe in its actual size is kept. The pipe, dated 1661 in Roman numerals, was found in or around the city of Alkmaar in 1821 during the construction of the North Holland Canal. The drawing was probably made not long after the pipe was found. The fact that a drawing of this pipe was made suggests that it was considered an exceptional object. The whereabouts of the pipe on the drawing was always unknown, but recently it was found in the collection of the Rijksmuseum in Amsterdam. The pipe was probably transferred in 1875 from the National Museum of Antiquities in Leiden to the Rijksmuseum. For the first time since the pipe 'disappeared', the drawing and the pipe can be presented together again. This reveals the drawing to be in slightly less detail than originally thought.

Een vroeg zeventiende eeuwse presentatiepijp met gestempelde bloemmotieven / An early seventeenth century presentation pipe with stamped floral motifs

Bert van der Lingen

A rare and large, early seventeenth century pipe fragment was discovered as a stray find in Amsterdam. The bowl has a remaining length of 6 centimeters but was originally longer. The pipe is not made in a mould but seems to be completely shaped by hand. The bowl form is based on a pipe from the period 1600-1630 and although the bowl looks very voluminous, the amount of tobacco in the pipe is the same as that of a standard pipe from that period. During the production process, the rear was slightly flattened in the middle (Fig. 7). This was most likely done to allow the pipe to rest whilst smoking

Een pijpje roken in het mooiste kamp ter wereld. De kleipijpen van het Camp d'Utrecht, Austerlitz (gemeente Zeist), 1804-1808 / Smoking a pipe in the most beautiful camp in the world. The clay pipes of the Camp d'Utrecht, Austerlitz (municipality of Zeist), 1804-1808

Jos Bazelmans en Michiel Purmer

Auguste de Marmont, called it 'The most beautiful camp in the world', the army camp that he had established in 1804 near the current village of Austerlitz. An estimated 18,000 soldiers camped there during the summers of 1804 and 1805. Marmont had been appointed by Napoleon as commander of the combined

French-Batavian forces in the Republic. He became one of the most powerful men in the Batavian Republic and he could more or less dictate the actions of the Batavian government. A small part of the camp was recently excavated. The excavations were carried out in the years 2017-2019. During the various excavation campaigns, many hundreds of fragments of clay pipes were found, including many stem fragments. In this article only the 328 clay pipe bowls with a heel are discussed

Twee vondstgroepen van kleipijpen uit Middelburg / Two groups of clay pipes from Middelburg

Bert van der Lingen

Little is known about the pipe industry in the province of Zeeland and the tobacco pipes that were sent elsewhere from the Netherlands to this province for use and trade. This article deals with two small groups of 17th century clay pipes that are found in the city of Middelburg. Although these pipes have not been found in an archaeological context, it is worthwhile to report briefly on the models, qualities and marks, due to the scarce information on this part of The Netherlands. The majority of the marked pipes consists of well-known models from Gouda and Gorinchem in the province of South Holland. A small number of pipes come from Bergen op Zoom in the province of North Brabant and a few pipes appear to be from Rotterdam and Leiden (South Holland). In Zeeland, pipes with large-sized bowls are also regularly found and seem to be intended specifically for the Zeeland market. Remarkably, these pipes were not found in the two groups discussed here.

Een maçonnieke sigarenpijp uit de 18e eeuw / A Masonic cigar pipe from the 18th century

Bert van der Lingen en Ruud Stam

Recently a very rare tubular cigar pipe from the second half of the 18th century was discovered in an old English collection. So far only seven other pipes with this form have been described and all of them have a similar maker's mark - the crowned 73 made by Gouda pipe maker Arij van Houten or his son Andries. The Van Houtens worked in the years 1745-1802. Smoking cigars occurred only rarely in The Netherlands in this period but increased rapidly in the 19th century. The pipe is decorated with symbols of freemasonry on the side where the cigar was inserted. Unfortunately, the pipe is not marked. It appears that the pipe mould originally had a different decoration or even a maker's mark which at a certain moment was changed. Possibly it came from an old freemasonry lodge and has been preserved there for centuries.

Een bijzondere groep pijpen. Meer vragen dan antwoorden / A special group of pipes. More questions than answers

Ruud Stam

This article describes a small group of unmarked, complete figural clay pipes from an unknown production centre and similar pipes from stray finds in Gouda. The pipes are dated 1880-1900. The complete pipes have certain things in common that might indicate they are from the same manufacturer or from the same production area. One group has a red painted band around the stem and another group has a black band. Another peculiarity is that some of the mouthpieces are cut diagonally while others are cut straight. The provenance of some of these pipes is questionable. Although they first appear to be from France or Belgium it is very well possible that they were made in Gouda in pipe moulds that originated in France or Belgium. Another possibility is that they originate from the Trumm-Bergmans company in Weert.

Les Fleurs animées, een pijp met een verhaal / Les Fleurs animées, a pipe with a story

Arthur van Esveld

'Les Fleurs animées' is a Gambier pipe with three standing female figures wearing flowers in their clothes and hair. Between these figures we see a butterfly and a dragonfly. At the underside a frog and a large beetle are depicted. The name of this pipe refers to a book (from 1847) by the French caricaturist Jean Ignace Isidore Gérard Grandville which contains beautiful, colored prints of, among others, female figures that are half human, half flower. The stories and poems, written by Alphonse Karr en Taxile Delord, describes the personifications of flowers as residents of the Palace of the Flower Fairies. This pipe is only mentioned in the inventory list from 1858 of the Paris Gambier exhibition and does not appear in catalogs or accompanying nomenclatures. The interest in this pipe with representations from the book apparently soon disappeared, despite the beautiful and appealing design with six colors of enamel.

Franse kleipijpen met vonkenvangers en deksels / French clay pipes with spark catchers and lids

Arthur van Esveld

Over the centuries, pipes have been fitted with a lid. The main function of this was to prevent glowing tobacco particles from falling out of the pipe while smoking. Most spark catchers are made from braided copper or iron wire. In some European countries we also see the use of beautiful silver lids on porcelain

and meerscham pipes. In the first half of the 19th century the French clay pipe manufacturers responded to these refinements by providing clay pipes with a lid. These were usually made from pipe clay and formed part of the design. These lids were often provided with a small hole. The lid could be attached to the pipe bowl with an iron wire or chain. Examples are given from the companies of Gisclon, Fiolet, Blanc-Garin and Gambier.

Kleipijpen van Jacob Arijsz. Danens en het Tabakscollege van koning Frederik Willem I van Pruisen in kasteel Königs Wusterhausen / Clay pipes from Jacob Arijsz. Danens and the Tobacco College of King Frederick William I of Prussia in the Königs Wusterhausen castle.

Bert van der Lingen

In the castle Königs Wusterhausen, circa 35 kilometers south of Berlin in the German state of Brandenburg, a small number of finds are exhibited in a display case and include more than twenty fragments of clay pipes. The castle was owned by Frederick William I, King of Prussia and Elector of Brandenburg (1713-1740). He used the castle from August until November as a base for hunting and as a residence. In the evenings he held his famous Tobacco College (Tabakskollegium) where serious political discussion was conducted alongside coarse joke telling, alcohol consumption, and the smoking of tobacco. After the death of Frederick William I in 1740, the castle lost its national importance and was subsequently little visited. The clay pipes have a form that can be dated in the period 1730-1740 and are marked with the Windmill, the mark of Gouda pipe maker Jacob Arijsz Danens (1722-1759). Since there is no coat of Arms of the city of Gouda the pipes are most likely made in or before 1739.

Frederik de Grote (Frederik II) van Pruisen en zijn invoerbepalingen op Hollandse pijpen en een bijzondere pijp met zijn portret / Frederick the Great (Frederick II) of Prussia, his import restrictions on Dutch pipes and a special pipe with his portrait

Ruud Stam

Frederick the Great (1712-1786) was the most famous king of the Hohenzollern family. He was king in East Prussia from 1740, Elector of Prussia and then, from 1772, King of all Prussia. Thanks to the economic and military reforms of his father, Frederick William I, he managed to transform Brandenburg-Prussia into a major European power. Unlike his father and grandfather (Frederick I) who were great lovers of the Dutch pipe, he was a great admirer of snuff. Frederick the Great had a major influence on the export of Gouda pipes. As early as 1742, mercantilist

measures were prepared in Prussia to protect their own pipe industry. In 1754 the pipe factory in Berlin was exempt from tolls and from taxes for the clay. In Silesia the Lubliniec factory was given a monopoly for 20 years and in the same year an import duty of 2.5 florins per gross was introduced. In 1756 an import ban was introduced for the five middle provinces (Kurmark, Magdeburg, Halberstadt, Neumark and Pomerania and Silesia. These bans remained in force until the 19th century. A portrait pipe of Frederick the great was made by the French Dutel firm. The pipe was designed by the French sculptor Robert Osmond.

Bordollo pijpen met spreuken en verwijzingen voor de Nederlandse markt / Bordollo pipes with sayings and proverbs for the Dutch market

Jan van Oostveen and Ruud Stam

Slip cast pipes of Bordollo were already being imported into the Netherlands in large numbers in the last quarter of the 19th century, at a time when Dutch pipe makers produced only moulded pipes. Bordollo made, amongst others, pipes with pictures accompanied with sayings and proverbs that were clearly made for the Dutch market. These pipes form only a small output of the whole production of Bordollo. Most of the pipes in this group have a printed decor in black and white. The subjects of the images are very different. There are pipes with proverbs, pipes with scenes from daily life, monuments and other representations that were popular in the Netherlands. It has been possible to trace the original imagery on which some of the pipes have been based. Remarkably, these pipes were made in Germany with Dutch texts and Dutch representations. On some pipes there are visible errors in the texts.

Weckmänner / Weckmänner

Ruud Stam

They are usually called Weckmänner - bread figures with a fired pipe, which are for sale in Germany in the period from Saint Martin (11 November) to Saint Nicholas (5 December). The origin of this practice is unknown as is when the tradition of adorning the Weckmänner with a pipe first occurred but it was probably as early as the 19th century. In the early 20th century, after the First World War, the production of clay pipes declined dramatically and pipe makers looked for other products to continue their business. They began to produce children's toys, shooting gallery figures, money boxes and pipes for the Weckmänner. In the 20th and 21st centuries, these pipes became a much sought after product. All these pipes are made in the Westerwald and are usually called Nicolauspfeifen.

Tweede aanvulling op ‘Miniatuur pijpenrekjes van aardewerk uit de 20e eeuw’ / Second addition to “Miniature earthenware pipe racks from the 20th-century”

Ruud Stam

Articles about miniature pipe racks appeared in the PKN yearbooks 2016 and 2017. The aim of these articles was to present a comprehensive overview about the known pipe racks. Recently some previously unknown pipe racks have been found and it has been decided to write this supplement. This is especially because two miniature pipe racks from ‘De Porceleyne Fles’ in Delft have been found, the oldest of which can be dated 27 years earlier than the racks made in Gouda or described in the earlier articles. These racks were made in 1891 and 1902. The history of the miniature, pottery pipe racks apparently did not start in Gouda at Ivora, but in Delft. These racks had no souvenir function at that time and were designed as a decorative curiosity.

De gildekist van het Goudse pijpenmakersgilde (1773) / The chest of the Gouda pipe makers guild (1773)

Bert van der Lingen

In the Gouda Museum a painted oak chest of the Gouda pipe maker’s guild is kept. Originally the box stood in the guild room of the ‘Herthuys’ an inn on the Market in Gouda where the board of the pipe maker’s guild held their meetings. Guild papers, accounts and guild letters were kept in it. In the same room hung a wooden board with all the pipe makers’ marks that were in use at that time. The painting dates from 1773 but the chest may be older, since it was most likely painted over during important changes of management. At the front is a painting of the crowned coat of arms of Gouda with two climbing lions and there are three ‘coats of arms’ resembling tools that were used in the pipe makers workshop on either side, accompanied by the names of pipe makers / guild members. The tools on the guild chest are the oldest known paintings of pipe makers tools. They have not been described before. With the exception of the crossed pipes, only finishing tools are shown.

Botters en afwerksetjes van tremsters / Bottering tools and finishing sets

Bert van der Lingen

A bottering tool is a turned object usually made of wood or bone that was used to shape and smoothly finish the rim of a pipe bowl after it came from the pipe mould and had been trimmed. These small tools are usually disc shaped, with a groove to form the rim. They were made in different sizes to fit the size of the bowl and the thicknesses of the rim. The bottering tools presented in this article

are attached to a pipe (fragment) with a string. They hung in the pipe makers workshop and the sets were assembled to ensure that the correct bottering tool was always used with the correct pipe model. Some of the pipes are baked but most are of unbaked clay.

Een uit vroom hout gesneden tabakspot / A tobacco jar carved from sacred wood

Ruud Stam

A tobacco jar made from the wood of a pulpit is very unusual. In 1867 it was decided to demolish and rebuild the church in Farmsum, a small town close to Delfzijl in the norther province of Groningen. The organ, baptismal font, furniture and wall panelling of the old church were removed. The baptismal font and the organ have been replaced in the new church and the wall panelling, in rococo style, has been placed in the church of Opwierde, where it still is. The pulpit, on the other hand, has not been preserved and was demolished in 1867. No images are known of this pulpit. From the inscriptions on the inside of the lid of the tobacco jar we now know that the pulpit was built circa 1640, presumably in the Dutch Baroque style.

